

SVEABORGS FALL — ETT HUNDRAFEMTIOÅRSMINNE

Av fil. doktor ALF ÅBERG

PÅ VARGSKÄRENS sju holmar utanför Helsingfors ligger sjöfästningen Sveaborg, i dag ett krigsmuseum och ett omtyckt utflyktsmål för sommarturisterna men en gång själva stödjepunkten i Finlands försvar. År 1743 — efter det nya katastrofala nederlaget mot Ryssland — hade den snillrike Augustin Ehrensvärd utarbetat en ny försvarsplan för Finland. Försvaret mot öster skulle koncentreras till den finska sydkusten, där vägsystemet och vattenförbindelserna möjliggjorde större militära operationer. En särskild skärgårdsflotta av roddfartyg skulle byggas för att samverka med armén. Utanför Helsingfors rekognoscerade Ehrensvärd platsen för den mäktiga sjöfästning, som skulle utgöra själva hörnstenen i försvaret och där både skärgårdsflottan och örlogsflottan vid behov skulle kunna övervintra.

Det ehrensvärdska försvarsprogrammet genomfördes åtminstone delvis och under stora ekonomiska uppoffringar av det förenade svenskfinska väldet. En roddarflotta byggdes, och under Ehrensvärds ledning

började man uppföra de planerade försvarsanläggningarna utanför den finländska huvudstaden. Fästningen Sveaborg tog långsamt form men blev aldrig helt fullbordad. Den försvarsplan för Finland, som gällde ännu vid 1800-talets början, var helt i överensstämmelse med dåtidens militärteoretiska uppfattningar. I händelse av ett ryskt anfall skulle den finländska armén under uppehållande strider dra sig tillbaka till försörjningsmagasinen och där invänta förstärkningar från Sverige. Under återtåget skulle stora delar av hären samlas bakom Sveaborgs murar i avvaktan på hjälpen västerifrån, samtidigt som roddarflottan — den s. k. Arméns flotta — skulle utföra störande operationer i fiendens flank och rygg.

Med tanke på den centrala roll som Sveaborg spelade i försvarsplanen var naturligtvis valet av fästningskommendant där synnerligen betydelsefullt. I december 1801 blev den då 45-årige viceamiralen Carl Olof Cronstedt utnämnd till kommendant på fästningen. Hans bana hade ditills varit fri

från överraskningar. Efter lärotiden som »midshipman» på en engelsk fregatt under det nordamerikanska frihetskriget hade han tillbragt många år som energisk och karriärlysten stabsofficer på skilda expeditioner. Samtiden hyllade honom som segerherren i slaget vid Svensksund år 1790, och denna åsikt levde segt kvar, ända till dess amiralen Gunnar Unger i en amper artikel år 1945 definitivt avförde den ur diskussionen. Cronstedt var en ambitiös och detaljintresserad expeditionskar, en kylig och förbehållsam realist, som saknade politisk självständighet och ömt vårdade den egna lyckan. Sedan han efter det ryska krigets slut utnämns till sjöminister, förvånade sig hans gamla vänner hur snabbt han tillägnade sig det kungliga programmet. Han hyllade enväldet och blev ett smidigt och effektivt instrument i konungens hand. I all sin servilitet var han ändå en human och vänsäll man, som gärna hjälpte sämre lottade officerskamrater. Utnämningen till kommandant på Sveaborg kunde förefalla som ett hedrande slut på hans officersbana.

I slutet av februari 1808 bröt en rysk armé utan föregående krigsförklaring in över den finska gränsen i söder. Eftersom den svenska militära sakkunskapen endast räknat med möjligheten av ett sommarfälttåg, kunde flottan inte omedelbart ingripa och förstärkningar överskeppas från Sverige. Det gällde därför för den i Finland stående

armén att med stöd av fästningarna uppehållande försvara landet till vårens ankomst. Sedan överbefälhavaren Vilhelm Mauritz Klingspor avdelat en stor del av trupperna till garnisonstjänst i Sveaborg, företog han under våren ett återtåg som förde återstoden av armén ända upp till Österbotten. Hans reträtt har blivit hårt bedömd av eftervärlden, men som docenten Sture Waller visat i en mycket klarläggande uppsats i »Scandia» (1948–1949) följde Klingspor endast givna order. Ingen ledande officer opponerade sig, ja själve Döbeln ansåg att den borde få ett rum i krigshistorien! Att återtåget skedde så brådstörtat som fallet blev, var inte i första hand Klingspors fel. Ansvaret härför vilar på det dåligt fungerande svenska underrättelseväsendet, som lämnade de mest överdrivna uppgifter om storleken av de ryska anfallsstyrkorna. Anmärkningsvärt är ändå den goda moralen och bristen på desertörer hos denna armé, som återtågade genom hela Finland och lämnade hembygden och familjerna bakom sig. Det är ett under att de bestod provet, och i någon mån måste väl det goda resultatet tillskrivas krigsledningen.

I närheten av Uleåborg avbröt Klingspor sin reträtt och gjorde sig beredd att gå till anfall, samtidigt som man på rikssvensk sida diskuterade olika alternativ för sommarfälttåget. Men planerna på en återövring av Finland blev grymt spo-

lierade. I början av maj nåddes de kämpande trupperna av ett otroligt rykte, som snart blev bestyrkt av soldater som anlände från Sveaborg. Detta »Nordens Gibraltar», försvarat av 6000 man med 900 kanoner på vallarna, hade kapitulerat för en underlägsen rysk belägringsstyrka efter endast några veckors blockad. Förutom den som ointaglig betraktade granitfästningen övertog ryssarna också hela den finländska eskadern av skärgårdsflottan — inalles över hundra fartyg med välutbildade båtsmän — och väldiga förråd av vapen, ammunition och livsmedel. Försvarsplanen var totalt uppriven. Sveaborgs fall var en militär katastrof, som fick krigsavgörande betydelse.

Vad var det som skett? För armén i Österbotten framstod Cronstedts handlingssätt som rent landsförräderi. Somliga av hans officerskamrater trodde att han mottagit mutor av ryssarna, andra att han skrämts att kapitulera. Så obegripligt föreföll hans uppträdande, att det också gick rykten om att han blivit sinnessjuk under blockaden. Också för 1800- och 1900-talets svenska och finländska historiker har Sveaborgs kapitulation tett sig som en svårlöst gåta. De flesta har nöjt sig med att acceptera Runebergs anatema över den olycklige Cronstedt i »Fänrik Ståls sägner» — den fruktansvärdaste dom som en nordisk diktare utslungat över en död människa. Ännu så sent som år 1956 avvisade fil. doktor Eirik

Hornborg i sin utomordentliga bok »När riket sprängdes» som meningslösa alla försök att klarlägga Cronstedts verkliga motiv. Vilka kommendantens bevekelsegrunder varit, förklarar Hornborg, har »endast ett visst psykologiskt intresse». I fortsättningen hänvisar han till ondskans makter: »Hans förräderi var så kolossalt, att det trots mannens uppenbara ynklighet får en prägel av demonisk storhet — en prägel av väldigt men negativt ansvarsmod.»

Att man kunde nå väsentligt längre med historikerns beprövade forskningsmetoder, hade fil. doktor Wilhelm Odelberg redan då visat i sin avhandling om »Viceamiral Carl Olof Cronstedt», som utkom år 1954. I dagarna har han på nytt återkommit till frågan i sin mycket klarläggande skrift »Sveaborgs gåta» (Svenska historiska föreningens småskrifter nr 16).

Det framgår klart av Odelbergs utredning vilket kapitalt misstag den svenska regeringen begick, när den utsåg Cronstedt till kommendant på nyckelfästet i Finlands försvar. Redan kungens beslut att entlediga Cronstedt från den centrala administrationen och placera honom i en av rikets gränsposter, måste ha kommit som en chock för den osjälvständige viceamiralen. Tillfälliga stadsbesökare kunde beskriva Sveaborg som en idyll, där officerarna vegeaterade bland sina bekvämt installerade familjer och där alla — tjänstemän och köpmän — skodde

sig på kronans bekostnad. För Cronstedt, van vid större förhållanden, måste Sveaborg ha framstått som ett trist, blåsigt och isolerat förvisningsställe, ett koncentrat av intriger och motsättningar mellan officerarna och inte minst officersfruarna. På sitt vanliga energiska sätt sökte Cronstedt påskynda de återstående befästningsarbetena, men en konstant penningbrist dämpade hans vällovlige ansträngningar. Han fick i stället utlopp för sina humanitära intressen, grundade en skola för medellösa barn och sökte förbättra straffångarnas trista tillvaro på fästningen.

Fjärran från den kungliga gunsten blev den missmodige Cronstedt snart gripen av de defaitistiska stämningar, som rådde bland ämbetsmännen och officerarna i stora delar av Finland. Redan före kriget var försvarsviljan och segertron undergrävd hos överklassen i den östra riksdelen, och med sin fatala brist på politisk ryggrad föll också Cronstedt offer för den allmänna misströstan och undfallenheten.

Utanför fästningens isolerade värld utspelade sig väldiga händelser, och Cronstedt följde ivrigt den politiska utvecklingen. Napoleons härar stövlade fram genom Europa, och med varje segerfred steg kommandantens beundran för fransmännens kejsare. »Kanske mista vi Pommern, det gör intet i det hela», skrev han i ett fruktansvärt avslöjande brev i januari 1806 till en god vän. »Den starkaste

får alltid rätt.» De preussiska fästningarna kapitulerade utan motstånd. Året efteråt utrymde Sverige Pommern, och Napoleon blev vän med Ryssland. Cronstedt delade den finländska överklassens tro: »Så länge vi äro goda vänner med Ryssland är ingen fara». År 1807, när katastrofen närmade sig, gav han uttryck åt hopplöshetens anda: »Vad månne blir vår lott? Dålig styrka att motstå Ryssland och Frankrike. Intet lär vi få vara som vi är nu.»

Cronstedt var en slagen man, redan innan ryssarna överfallit landet. När de svenska trupperna våren 1808 drog sig tillbaka mot norr, blev Sveaborg isolerat från yttervärlden. Cronstedt kände väl till förutsättningarna i försvarsplanen, enligt vilka förstärkningar skulle komma från Sverige, så snart isarna bröt upp. Trots detta sände han i väg ett sista klagande brev till en vän, innan förbindelserna bröts: »Armén går åt Tavastehus. Jag blir lämnad åt eget öde.»

Den ryske befälhavaren, general Friedrich Wilhelm von Buxhoevden, lät snabbt besätta Helsingfors och avdelade därefter 4 000 man för att belägra eller hellre bevaka Sveaborg. I sina rapporter till tsaren såg han mycket mörkt på möjligheterna att erövra fästningen, innan havet gick upp och omöjliggjorde en fortsatt belägring. En lösning var att utsätta Sveaborg för en fruktansvärd och oavbruten kanonad, men man borde också använda andra krafter

än den rena vapenmakten. Man skulle utnyttja missnöjet hos trupperna i fästningen, försätta garnisonen i skräck och förtvivlan och underminera försvarsviljan genom »oss tillgivna personer» innanför fästningsmurarna. Han hade redan använt alla tänkbara påtryckningar, »såsom pengar, löften, hotelser genom förberedelse till stormning, olika skenmanövrer för att till synes öka antalet av blockadtrupper» och han försäkrade: »jag skall fortsätta efter denna handlingslinje med desto större iver som den helt står i överensstämmelse med vår härskares vilja».

I Buxhoevdens högkvarter ingick en s.k. diplomatisk avdelning för den hemliga underrättelsetjänsten i Finland. Den leddes av generalen Jan Pieter van Suchtelen, som senare skulle bli rysk minister i Stockholm. Till avdelningen var knutna flera väl kvalificerade svenska högförordare, bland dem anjalaofficern Gustaf Wilhelm Ladau och hovrådet Johan Samuel Hagelström. Suchtelen blev tidigt på det klara med att fästningens svaga punkt var kommandanten själv. Han visste, att Cronstedt ogillade den politik Sverige förde, att han tvivlade på fästningens styrka och att han öm-made för det öde som kunde drabba invånarna på Sveaborg. Med ledning av dessa värdefulla uppgifter inledde Suchtelen en psykologisk krigföring mot kommandanten.

Den skickligt upplagda kampanjen fick genast resultat. Vid det

första sammanträffandet mellan Suchtelen och den människovänlige Cronstedt diskuterade man bara humanitära frågor. För att skona helsingforsborna — och därmed indirekt de inkvarterade ryssarna — lovade Cronstedt att inte beskjuta huvudstaden mot att ryssarna utfäste sig att inte anlägga några batterier mellan Helsingfors och Sveaborg. Suchtelen fortsatte sin krigföring efter denna humanitära linje som visat sig så lyckosam. För att göra kommandanten mjuk, satte ryssarna först i gång med några dagars oavbrutet bombardemang, som visserligen inte fick någon militär effekt men skapade gynnsamma förhandlingsmöjligheter.

Den övergivne och osjälvständige Cronstedt anammade villigt ryssarnas förslag om ett längre stillestånd för att skona invånarna i Sveaborg. Under förhandlingarna preparerades han med falska nyheter: armén hade kapitulerat, kungen var tillfångatagen och fransmännen hade landstigit i Skåne. Man kom överens om en månads vapenvila. Cronstedt fick löfte om att skicka ett par kurirer till Stockholm med bud om överenskommelsen, men givetvis blev de uppehållna på vägen.

Under vapenvilan hade ryssarna fritt spel i fästningen. Befäl och manskap fick löfte om stora förmåner efter en kapitulation. Officerarnas fruar i Helsingfors anlände som »fredsduvor» och orsakade deserteringar och försvars-

ovilja inom granitfästet. Ryssvänliga officerare omgav Cronstedt och rådde honom att ge upp. Alla dessa omständigheter — isolering, miss-tröstan, falska rykten och dåliga rådgivare — förklarar varför Cronstedt bröt mot givna order och överlämnade fästningen till fienden.

Förklaringen är att söka i hans egen osjälvständighet och bristande tillförsikt, men skulden till Sveaborgs fall ligger naturligtvis också hos den svenska regeringen, som utsåg en klart olämplig befälhavare över hörnstenen i Finlands försvar.